

DR. KÓS KÁROLY:

Néprajzi képeskönyv Erdélyből

Alapvető mű Erdély népi kultúrájáról, melyet minden néprajzkutatónak, a népi kultúra iránt érdeklődőnek éppen úgy át kell tanulmányoznia, mint aki kedvtelésből vállalkozik néprajzi gyűjtésre, bárhol a magyar nyelvterületen vagy akárhol Európában. Elődjét a kötet kiadásának szorgalmazója, K. Csilléry Klára, valahol Comenius Orbis Pictusában véli felfedezni, amit a kötet szerzője szívesen vállal. „E képeskönyvben Kós Károly is hasonló teljességben kívánta rajzokban elénk tárni az öröklött hagyományok szerinti erdélyi népeletnek a közelmúltban még általa is látható világát – öröme a szemlélődve tanulni vágyóknak.”

Felvetődik a kérdés, hogy a technika mai korszakában, a fényképezés magas fokán, vajon van-e szükség szabadkézi rajzokra? Egyértelműen igennel lehet felelni, mert a fényképezőgép lenszéje csak a felületet látja, és még akkor sem tud amögé hatolni, ha azt néprajzkutató tartja a kezében. Ezzel szemben „az etnográfus rajzoló a kíváncsiság szerint választhatja meg látószögét, szerkeszthet perspektívát, s nemcsak a fülhomályban, hanem a tárgy felülete mögé is képes látni, és egy töredék alapján az egészet is helyreállítani... az etnográfus rajzoló már eleve azt rajzolja, amit ért is, kiemelve ebből azt, amit fontosnak is tart.” A felület mögé látó rajzaival ez a kötet felér egy több kötetes monográfiával és mindig kimeríthetetlen forrása lesz a nagymúltú erdélyi népi műveltségnek.

Dr. Kós Károly 'etnográfus rajzoló' tehetségét otthonról hozta magával, hiszen édesapja nemcsak az erdélyi irodalom kiemelkedő egyénisége, hanem olyan építész-mérnök, akinek művészi metszeteit,

rajzait ugyancsak megcsodáljuk. András fia hivatásos képzőművész lett, míg Károly fia tudatosan ötvözte magában megfigyelésének eredményeit és a rajzolást. László Gyula régészeti rajzai, Csikós Tóth András grafikái hatottak rá, de kiteljesedését sepsiszentgyörgyi rajztanára, Gödri Ferenc is elősegítette.

Így alakult ki dr. Kós Károly gyakorlatában az az 'ars poetica', amit összefoglalt könyve bevezetőjében: „Lerajzolni viszont csak azt tudtam, aminek már tisztában voltam előállításával, használatával, alkalmazásával okával-módjával, értelmével. Mert engem elsősorban nem a felületi látvány, hanem a mögötte levő hagyományos közösségben élő ember gondolkodása, tevékenysége érdekelt. Ezért volt, hogy számomra a rajzolás mindig az átélés és az újrateljesítés élményét jelentette”. Ezért jelent sokunkénál többet az ő munkássága, mert mi bizony csak a fényképezőgép tudjuk több-kevesebb sikerrel csatogtatni.

A munkaeszközök, tárgyak, készítmények bekerülnek a múzeumokba és ott leltározóznak, rajzolókat, feldolgozókat, rendszerezik őket. Majd a történeti és társadalmi háttér megrajzolására kerül sor és összehasonlítják távoli vidékek hasonló tárgyaival. A rendkívül sokrétű feladat mégis ott kezdődik, amikor a szülő- és használati helyén figyeljük meg a tárgyat, és ennek tapasztalatait rajzban rögzíti az 'etnográfus rajzoló'. Ennek utolérhető mesteré dr. Kós Károly.

Könyvében ezek után következnek a néprajz felosztási módszerében a pontos adatokkal ellátott rajzok a 'zsákmányoló gazdálkodástól' elkezdve végig a termelő munkák rendjén át a település, építkezés, táplálkozás jellemző tárgyai, az öltözködés bemutatásáig. Mennyi ismeret rejlik ezekben a rajzokban; éppen úgy mint az emberi élet tárgyiasult emlékeit bemutató fejezetekben. Pl. a fejfákon, gombfákon

Székelyföldön, Erdély belső területein megmaradtak az archaikusabb jelek, míg az Alföld peremén (Avasújváros, Nagyszalonta) egyszerre feltűnik a szomorúfűz és a betűrövidítés: A.B.F.R.A. (A Boldog Fel-támadás Reménye Alatt) a református fejfákon.

A könyv végén találjuk meg gondolatébresztő, *A rajz szerepe a néprajzkutatásban* című dolgozatát, melyet így vezet be: „A néprajz legrégebb, de máig alapvető módszere és a kutatás minden további lépésének kiindulási alapja a néprajzi jelenségek leírása. A *leírás* fogalmába beleértődik a rajzolás is...” Talán nem véletlen az, hogy a magyar nyelvben a görög megfelelő tükörszavaként *néprajz* elnevezés honosodott meg. Az erdélyi 'etnografus rajzoló' szerbe-számba vétele, értékelése remélem, hogy arra ösztönöz majd egy hozzáértő olvasót, hogy azt az egész magyar nyelvtérre elvégezze.

Befejezésül dr. Kós Károly néprajzi munkásságának gazdag felsorolását kapjuk. Magam, aki azt hittem, hogy könyveit, dolgozatait, cikkeit meglehetősen ismerem, rengeteg újat találtam köztük. Arra különösen büszke vagyok, hogy a Magyar Néprajzi Társaság központi folyóiratában, az *Ethnographiában*, én közölhettem első tanulmányát (Méhészkedés a Mezőségen 1949. 158-164. old.), melyet azóta is oly sokszor idéztek.

Most, amikor e könyv bemutatását befejezem, a közvetlenül és állandóan használt, kezemügyében lévő polcon helyezem el, mert tudom, hogy munkám közben naponta leemelem onnan. Ezzel nemcsak én, hanem a legtöbb magyar néprajzkutató így lesz. (Tárogató Kiadó, Bp. 1994.)

Balassa Iván

VÁCZY PÉTER:

A magyar történelem korai századaiból

Igazi kuriózum Váczy Péter könyve, amely az 1930-as évekbeli szellemtörténeti iskola jeles alakjának koraközépkori magyar történelemmel foglalkozó tanul-

mányait tartalmazza. Ezek a tanulmányok (három kivétellel) korábban különböző kiadványokban már napvilágot láttak. Kötetbe szerkesztésük mégis indokolt, hisz így egymás mellett olvashatjuk az 1930-as vagy éppen az 1950-es években publikált írásokat a legutóbbi kutatások eredményeit tartalmazó dolgozatokkal.

A könyv első tanulmányai a honfoglalás előtti korszak egy-egy problémáját vizsgálják. Váczy Péter bizánci és arab forrásokat összevetve jut arra az érdekes (s történész körökben nyilván sok vitát kiváltó) következtetésre, hogy a magyar törzsek nem a Volga-Káma vidékén találkoztak a baskirokkal, hanem a Kazár Birodalom határvidékén, ahonnan aztán később mindkét nép (más-más irányban) elvándorolt.

Hasonlóképpen érdekes okfejtésre ad lehetőséget Etelköz hollétének pontosítására irányuló szándéka, s nemkevesbé a honfoglalás időpontjának meghatározása körüli vitában kifejtett álláspontja. Váczy Péter (Kristó Gyulával és Györffy Györggyel szemben) úgy véli, hogy a bolgároktól elszenvedett vereség után a magyar törzsek még néhány évig etelközi szálláshelyükön maradtak, s csak 899/900-as itáliai hadjáratuk után érte őket az a besenyő támadás, mely végleg a Kárpátok láncai mögé kényszerítette őket. Hipotézisét a Fuldai Évkönyvek szövegének filológiai elemzésével és újraértelmezésével támasztja alá.

Megtévesztő címe ellenére (*Sankt Gallen és a magyarok*) nem a kalandozások korának mondákból jólismert legendáját veszi nagyító alá Váczy Péter következő írása, hanem azt a kevésbé publikált feltevést, miszerint Géza fejedelmet a *Sankt Gallen-i Pümwart püspök avatta az üdvözítő hit tanába* – szemben ama köztudatban élő felfogásokkal, melyek prágai Adalbert (illetve Cyrill és Method) személyéhez kötik Géza megkeresztelését.

Hasonlóan izgalmasak az Anonymuskérdéskörrel foglalkozó tanulmányok (Anonymus és kora; Kunok és vlachok Anonymusnál). Az elsőben *Pannonhalma egykori nevének* – „*mons Sancti Martini*”

(Szent Márton hegye) – oklevelekbeni előfordulásából próbál „Névtelenünk korának és személyi kapcsolatainak az eddigi kísérleteknél pontosabb meghatározására” jutni, míg a másodikban a címben említett népnevek fölbukkanásai alapján vonja le azt a következtetést, hogy „Gestánk csak III. Béla halála után” keletkezhetett.

Újszerűnek tetszik I. István megkoronázásának 1001. pünkösdjére (június 1-jére) történő datálása is. A fenti időpontra vonatkozóan Thietmar merseburgi püspök leírásában talál adatokat (*A magyar koronáról*), melyeket összevet más forrásokkal – így például az István-legendákkal. Ugyanitt esik szó először a korona eredetéről. Váczy Péter logikus okfejtéssel zárja ki azt a feltevést, hogy a korona a német-római császártól vagy a pápától származó adomány lenne. Sokkal valószínűbbnek tartja a görög eredetet – már csak azért is, mert Bizáncban kimutathatóan jelen van bizonyos fokú Mária-kultusz. *Szent István* ugyanis nem „a római pápának ajánlotta fel országát, hanem, kerülve minden földi helytartót, magának Isten anyjának, Máriának”. E föltevéshez kapcsolódik „Az angyal hozta korona” című tanulmány is, mely a latin szövegekben fölbukkanó „*corona angelica*” kifejezés magyarázatának eredetét nyomába.

Az említettekén kívül érdekes fejtegetéseket olvashatunk Váczy Péter tollából, melyekben egyrészt a nagymorva legendáról rántja le a leplet (bizonyítva, hogy ez az elnevezés VII. Konstantin császár: A birodalom kormányzása című könyvében kívül máshol nem fordul elő a forrásokban; s igazolja az összefüggést az államnév és a magyar honfoglalásmonda „Ménmarót”-ja között); másrészt a XI-XII. századi magyar közigazgatásról kaphatunk átfogó képet egy 1937-es keltezésű tanulmányban. Ha csak rövidke vázlat formájában is, de megemlékezik a szerző az Árpád-kori magyar hadszervezetről is (Etikum, felekezet, hadszervezet), és a honfoglalás kori magyarság életmódjával kapcsolatban is közlést tesz egy 1958-ban, a

Századok hasábjain már publikált tanulmányt.

Izgalmas, részproblémákra is odafigyelő, gondolatébresztő (és bizonyonnal vitára ingerlő) tanulmányokat tett laikusok és érdeklődők számára is hozzáférhetővé Váczy Péter. Kérdésfelvetései, okfejtései figyelmet érdemelnek. Jóval többet, mint amennyiben korábban részesült. (História Könyvtár, Bp. 1994.)

Oláh András

SZABÓ LÁSZLÓ (SZERK.):

Körmend története

Újabb kiadvánnyal gazdagodott a településeink történetét bemutató könyvek sora és egyben a magyar honismereti irodalom: a nyugat-dunántúli város önkormányzatának kiadásában, 6 év munkájának eredményeként, Szabó László gondos szerkesztésében, 1994-ben megjelent a *Körmend története* című tanulmánykötet. Körmendnek IV. Béla 1244-ben adományozott városi címet. A 750. „...évforduló jó alkalmat adott arra, hogy felkutassuk múltunk még nem, vagy alig ismert emlékeit, hogy szembenézzünk a jelen tennivalóinkkal és megfogalmazzuk terveinket” – írta az *Előszóban* Farkas József polgármester. A terjedelmes, gazdagon illusztrált, hely- és névmutatóval ellátott, igényes kivitelű kiadvány 15 tanulmányt tartalmaz.

A bevezető tanulmányban Palkó István XIII-XVII. századi okleveles adatok beható elemzése alapján tesz kísérletet az először 1238-ban Cumend formában felbukkanó Körmend név történetének, etimológiájának és szemantikájának tisztázására. Ezt követően 8 tanulmány követi végig a település történetét az őskortól napjainkig. Károlyi Mária az őskori emlékeket ismerteti. Dénes Józsefnek a középkorról írt tanulmányát jól egészíti ki Hajmási Erikának ugyanarról a korról szóló régészeti dolgozata. A város korai történetét Tóth István György írta meg. A legújabb kort Kondicsné Kovács Éva (1800-tól 1918-ig) és Stipkovits Ferenc (1918-tól 1948-ig) dolgozta fel, a

közelmúlt történeti eseményeit pedig Mészáros Gábor (1949-től 1985-ig) és Stipkovits Ferenc (1989-től 1991-ig) taglalja. A történeti tanulmányokat 6 ipar- és művelődéstörténeti dolgozat követi. Nagy Zoltán a város XVII-XIX. századi kézművesiparáról ad átfogó képet. Zimányi Vera a Batthyány család hercegi ágának levéltárát mutatja be, amely gazdag közép- és újkori anyagot tartalmaz. Herceg Batthyány Fülöp körmendi kastélykertjében 1812-ben nagy értékű középkori kincsleletet találtak, ennek leírását Zsámbéki Mónika adja. A több évszázados gyűjtés eredményeként létrejött, majd a második világháború alatt és után részben elpusztult, részben szétszóródott herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertárról és a kollekció különféle kiállításokon történt bemutatásáról Pandula Attila írt. Vörös Ottó dolgozatából az 1684-ből származó, néhány latin verset is tartalmazó, magyar nyelvű kéziratot könyvet, a Körmendikódexet ismerhetjük meg. A kötet Gyürki Lászlónak a XVIII. századi jeles költőnk, a gyermekkorában a városban élt Faludi Ferenc és családja körmendi kapcsolatáról írt tanulmánya zárja.

A fontos, számos új, eddig feltáratlan adatot tartalmazó, a Vas megyei kisváros történetét több tekintetben új megvilágításba helyező tanulmánykötetet Farkas József polgármesternék az *Előszóban* olvasható szavaival ajánljuk az érdeklődők figyelmébe: „A Tisztelt Olvasónak azt kívánom, hogy az általunk oly szeretett város elmélyültebb megismerésével gazdagodjon szellemekben és érzelmekben egyaránt.” (Körmend, 1994. 522 old.)

Hála József

GYÖNGYÖSSY JÁNOS – KERNY TERÉZIA – SARUDI SEBESTYÉN JÓZSEF:

Székelyföldi vártemplomok

A példaértékű művet hátrahagyó, áldozatos életű székelyeknek mindmáig támadnak követői, elegendő itt a *Kőrösi Csoma Sándor* nyomdokain Darjeelingig eljutó *Jakabos Ödöme* hivatkozni. *Orbán*

Balázs grandiózus honismereti művének is vannak folytatói, a méltó utódok közé tartozik *Gyöngyössy János*, ki az Erdélyi Múzeum Egyesület honismereti pályázatán első díjat nyert művével lép a nagy nyilvánosság elé. Bebarangolta a Székelyföldet, aprólékosan megfigyelte, leírta és lerajzolta erődített templomait – e munkájából közölt részleteket *Székely templom-erődök* címmel (Csíkszereda, 1994.) – most pedig két hivatásos hazai művészettörténész segítségével és kiegészítéseivel bocsátja közre anyagát. Másfél évtizednyi szívós munka nyomán született meg ez a „képeskönyv”, mely kisebb részben a régi Udvarhelyszék déli pereme, a Homoród vidéke, nagyobbára Csíkszék és Háromszék vártemplomairól ad egységes szemléletű, igen alapos, monografikus igényű áttekintést.

Gyöngyössy történeti nézőpontú, *A székelyföldi vártemplomok építészete* című bevezető tanulmányában történelmi áttekintést és műtörténeti tipológiát ad a XVI-XVII. század fordulójától keltezhető vártemplomépítésről. Nézete szerint a székelység mozgékonyaságon alapuló harcmodora miatt nem épültek korábban e fajta erődítések, a gótika elterjedése kiváltotta templomátépítési hullám nyomán kezdődött meg az egyházak megerősítése, ekkor is inkább a polgári lakosság védelmére (eredeti elnevezésük is „mentevár” volt). A templomok megerősítése, átépítése két korszakra osztható. Az első a XVI. század elejére tehető, ekkoriban épültek a többnyire oválisan elhelyezett, vastag falak a templomok köré, amelyekben már előfordulnak a védelmi harcot szolgáló építészeti elemek, a szuroköntők és a lőrésesek. A második korszak a XVII. század első felére esik, *Bethlen Gábor* és *I. Rákóczi György* fejedelemsége idejére, az ekkoriban elkészült védelmi rendszerek többsége téglalap, ötszög alakú, sarkain bástyákkal és védőtornyokkal. A szerző áttekinti mindkét építészeti korszak sajátosságait és helyi változatait, példákon illusztrálva sorra veszi az épületegyüttesek valamennyi elemét, az alaprajzi sajátosságokat, a tornyok, védő-

falak, lőrésék, védőfolyosók, pártázatok típusait, jellegzetes vagy egyedi megoldásait.

A kötet második része – a voltaképpeni „album” – a települések betűrendjében, *Alsócsernátontól Zaboláig*, huszonöt vártemplom tüzetes leírását és építészettörténeti elemzését nyújtja, kitérve a mai állapotot megelőző, rekonstruálható-dokumentálható formákra, az át- és újjáépítések igazolható fázisaira, számba véve a jellegző jegyeket, a fennmaradt egykorú ábrázolásokat, aprólékosan jellemezve az épületegyüttes részeit és elemeinek saját-szerűségeit, felsorolva a tárgyalt templomerdőre vonatkozó és rendszerint Orbán Balázs művéből vett idézettel kezdődő, legfontosabb szakirodalmat is. A leírt és a kitűnő, színes fotókon (*Sarudi Sebestyén József* munkái), rekonstrukciós rajzokon és alaprajzi dokumentáció segítségével bemutatott vártemplomok között vannak jól ismertek (*Illyefalva, Sepsiszentgyörgy*), többségük azonban csak a szakértők által számon tartott becses műemlék (*Bikfalva, Gidófalva, Zabola* stb.). A ma is működő szentegyházak között egyaránt van római katolikus, református és unitárius; olyan, amelyik kevesebb átalakítást szenvedett el, s olyan, amelyik már csak alapfalait tekintve őrzi eredeti vonásait. A templomok építészettörténetét nyomon kísérő fejezetek szövegével egyenrangú a remek képanyag – színes homlokzati fotók, részletfölvételek, rekonstrukciós ábrák, alaprajzok, egykorú ábrázolások és múlt századi metszetek –, valamint a magyarázó-kiegészítő jegyzetek sokasága.

A kötetet záró tudományos apparátus (rövidítésjegyzék, felhasznált irodalom, helységnévtár, képjegyzék, az illusztrációk helységek szerinti mutatója) egyfelől alapvető szakmunkává teszi Gyöngyössi János képeskönyvét, amely immár alapvető forrása a székelyföldi vártemplom-építéssel tanulmányozásának; másfelől ez a könyv a magyar templomépítéssel egyik igen jelentős stíluskorszakának, a gótikának regionális metszetét adja; harmadrészt a nem csak szakemberek számára érthető magyarázatai és pazar képei révén

fontos kiegészítője lehet az Erdélyt, a Székelyföldet bemutató útikönyveknek. (Bp. 1995. *Tájak Korok Múzeumok Egyesület*)

Mezey László Miklós

A szlovéniai magyarok évkönyve – 1995

Tapasztalhatjuk, hogy a számbeli kisebbségben élő nemzetiségek részére szerkesztett naptárak jócskán túllépnek a hagyományos kalendáriumok keretein. Nem elégszenek meg a névnapok felsorolásával, a gazdálkodáshoz, állattenyésztéshez és gyümölcsstermesztéshez fűződő jó tanácsok beiktatásával, kiegészítve a téli estékre szánt irodalmi melléklettel. E kiadványok – amellet, hogy kordokumentumok – a nemzetőrztől elszakított népcsoportok számára nélkülözhetetlen tájékoztatói és tájékozódási eszközök.

A szlovéniai magyarok 1995-ös naptára, jobban mondva évkönyve is ezt a törekvést igazolja. Muravidéki testvéreink életkörülményeiről, nyelvi és kulturális helyzetéről két beszámolóból értesülhetünk. Az egyik (Gordos Márta: Az 1994-es év eseménynaptára) dátumok szerint sorolja föl mindazt, ami a kicsiny ország csekély számú magyarja részére megkülönböztetett jelentőségű volt. A másik (Göncz László: Művelődésünkről az 1994-es esztendő végén) a nemzeti identitást kifejező anyanyelvi kultúráról, a hagyományörző mozgalomról nyújt átfogó képet. Örömmel olvasom, hogy megalakult a *Muravidéki Magyarok Nemzetiségi Művelődési Intézete* (igazgatója a cikkíró Göncz László), amelynek hatáskörébe tartozik az említett tevékenységek irányítása, szakmai támogatása. Eredményeik már az indulás évében figyelemreméltóak: képzőművészeik számtalan otthoni és magyarországi kiállításon voltak jelen; íróik a nemzeti tudat erősítésében vállaltak hathatós szerepet. Az elemző cikk ugyan bírálja irodalmunk költészetközpontságát, a továbbiakból mégis az derül ki, hogy a verseskötetek mellett prózát, sőt helytörténeti tanulmányokat is jócskán kiadtak. Korábbi sajtótermékeik –

a hetente megjelenő *Népijság* és a *Szivárvány* című, időszaki irodalmi folyóirat – mellé fölzárkózott a *Kelepelő*, Az iskolásoknak szánt színes, kéthavi lap.

A nemzetiségi könyvtárak olvasói vetélkedőt; írókkal való találkozásokat, irodalmi műsorokat rendeznek. Olyan falu – éljen bár csupán 50-100 magyar család benne – nem akad, ahol művelődési egyesület, énekkar, citera- vagy fűvőszeneke, hímző- vagy színjátészó kör ne működne. Egy másik ország kisebbségi polgáraként őszinte elismerésem fejezem ki a muravidéki magyarok nyelvet, kultúrát, hagyományt megőrző mozgalma iránt. Miközben évkönyvüket olvasgattam, számtalanszor fölmerült előttem a kérdés: mi a magyarázata ennek az életerőnek, e közösségi összefogásnak, a megmaradni akarás számtalan jelének? Hiszen mi, a Romániához került Nagyszalontán többen vagyunk, mint az egész szlovéniai magyarság, de ily gazdag és változatos tevékenységgel nem büszkélkedhetünk. Meglehet, a mi viszonylagos többségünk a hajdúivadékokban nem keltik a veszélyeztetettség érzését. Elkéyelmeseedtünk, vagy a Ceaușescu-diktatúra elnemzetlenítő törekvésének az eredménye ez a beletörődés?

Feleletként azt is elfogadom, hogy a szlovén állam nagyobb megértéssel, jóindulattal kezeli kisebbségeit, mint a román. Például nálunk elképzelhetetlen az olyan esemény, mint amiről e naptárban olvasok: március 15-én Lendvára látogatott dr. Herman Rigelnik, a szlovén országgyűlés elnöke, aki együtt ünnepelt, koszorúzott a kisebbségi polgárokkal; de az sem, hogy a magyar állami ünnep, augusztus 20-a alkalmából a lendvai várbán műsoros megemlékezést tartottak vezető tisztviselők részvételével.

A demokrácia eltérő értelmezésén túl az eredmény mindenképpen a muravidéki magyarság összetartásának, tenni akarásának is tulajdonítható. Méltán reájuk illenek Arany János szavai: „Van élni abban hit, jog és erő!” Bár ezt mondhatnánk róluk, rólunk egy évszázad múltán is!

Dánielisz Endre

BARSI ERNŐ:

Daloló Szigetköz II.

Szinte valóságos csoda, hogy a mai nyomorúságos életünkben egy kis szigetközi falu társadalmá és általános iskolája meg tudta valósítani Barsi Ernő: Daloló Szigetköz második kötetének kiadását. Győzámoly büszke lehet rá! A kiadás lelke: Kutasné Szabó Piroska tanárnő, a lektor dr. Tari Lujza, a kötetet dr. Alexay Zoltán művészi fotói díszítik, a támogatók pedig a Győzámolyért Alapítvány és MHB Táncsics Mihály Alapítvány.

Ez a szép kiállítású könyv 323 dalával, a hozzájuk fűződő tudományos értékű tanulmányával bizonyítja Barsi Ernő aktivitását, életerejét, töretlen hitét, szeretetét népünk hagyományai iránt és a megszállottak hivatástudatát szellemi értékeinek megőrzésére, továbbadására, éltetésére.

A kötet az 1971-ben megjelent Daloló Szigetköz egyenes folytatása. Néphagyományaink gazdagságát mutatja, hogy gyűjtése napjainkig időszerű, hiszen az új, bővített kiadás száznál több dallamot, tizennégyel több mondókát tartalmaz, mint a régi. Ez a tekintélyes anyag felöleli az egész életet a bölcsőtől a sírig, az emberi munka örömét, az élet jókedvét és bánatát, népszokásaink sokszínűségét. Barsi Ernő kötete bizonyítja, hogy népdalainkban megtalálható szinte az egész néprajztudomány.

A könyv két fő részre tagolódik: a dalok gyűjteményére és az adattárra. A dalokat négy fejezetben gyűjtötte csokorba. Az elsőben „Fűjdogál a szél az Öreg Duna felől” ősi dallamú énekünk köré csoportosította a tájról szóló népdalokat. Fő szereplője a Duna, a szigetközi táj és a községek, mellettük az örök emberi érzések.

Fölszántották a kiliti temetőt

Engem temessenek bele legelőbb.

Engem előbb, utánam a babámat

Hogy ne tartson más szeretőt magának.

A második fejezet „Újévtől a szilveszterig” címmel a jeles napok dalait tartal-

mazza naptári sorrendben. Itt találjuk az újévi köszöntőket, a háromkirályozókat, a balázsjárást, a farsang énekeit, a pünkösödölést, az aratás nehéz munkájáról szólókat, s a karácsony gazdag hagyományvilágát.

Külön fejezetben mutatja be a táj jellegzetes munkáinak dalanyagát, a halász, vadász, aranyász, a molnár, a pásztor és a földműves dalkincsét. Legidősebb dallamú a

*Halász, vadász, aranyász
Üres zsebben kotorász.
Ha szegény is vigan él,
Egész nap csak vizet mér.*

A negyedik fejezet „Bölcsőtől a sírig” kíséri végig az életet, nevezetes fordulót megelevenítő dalokkal. Leggazdagabb a gyermek- és játékdalok csoportja. Szigetköz népdalkincsének legarchaikusabb rétege.

*Aludj baba, aludjál,
Feljött már a csillag,
Csengettyűs kis fehér bárány
Hazafelé ballag.*

Milyen művészien fejezi ez a kis dalunk a gyermek elalvását: csengettyűs kis fehér bárány hazafelé ballag – úgy ballag a kisgyerek is álomország felé.

Ezt követi a legénysor, főképpen katonanótákkal, majd a szívekben kivirágzott szerelem szép párosító dalai. Milyen szép volt az ifjúság szórakozása, amikor összefogódzva karikázó tánclépésekkel énekeltek össze a szerelmeseket. Egyszerűségükben is milyen mélyen emberien, művészien fejezik ki ezek a dalok a legszebb emberi érzést:

*Én vagyok a halászlegény,
Én járok a víz tetején,
Mégfogom az aranyhalat,
Mégöllelek megcsókollak.*

A halászlegény álmának beteljesülését jelenti ez a párválasztás. Oly értékes vagy nekem, mintha aranyhalat fogtam volna.

Az élet nagy lépéseihez, a házassághoz, lakodalomhoz kapcsolódik a legtöbb népdal. Lakodalmi menetnóták, vacsora

alatti hosszú, szertartás szerű dalok, a menyasszonykikérő gyertyástánc, a menyasszonykontyoló és borivó nóták gazdag sora. A legmélyebb emberi érzéseket sugározzák:

*Mikor megyek az oltárhoz esküdni
Egyik könnyem a másikat érinti.
Jaj Istenem hogyan kell megesküdni
Hogyan kell a sírig hűen szeretni.*

Lehet-e művészipben kifejezni az új életbe induló kis menyasszony lelkivilágát?

A dudanóták, népballadák érdekes kisalföldi változatai közül kiemelkedő a Dobba esett lány balladája. A tragédia elbeszélése mellett az anyai fájdalom, a halottöltöztetés, a virrasztás és temetés régi hagyománya éled fel benne. Eddig nincsen párja az ország más területein gyűjtöttek között ennek a hédervári változatnak.

A népdalok gazdag gyűjteményét a temetők költészete zárja.

A hatalmas népdalanyag mellett jelentős tudományos értékű a Megörzött dalkincs és az Adattár tanulmánya. Pontos, részletes ismertetést ad a közölt népdalok történetéről, országos elterjedéséről, variációiról és a zenetudomány számára fontos adatokról, a stílusról, a sorvégző hangok, kadenciák, a szótagszám szerinti besorolásukról, szerkezetükről, lelőhelyeikről térképpel is szemléltetve.

Az adattár megmutatja a dalok életét néphagyományainkban. A jeles napok szokásai közt részletes szöveggel, leírással eleveníti fel a háromkirályozást, a farsangot, a balázsjárást, pünkösödölést, az aratást és a karácsony hagyományait: a mendikálást, betlehemezést, pásztorjárást, továbbá az aprószenteki korbácsolást, a regölést, az István-napi és újévi köszöntőket. Az élethez fűződő szokások közt bő teret enged a gyermekjátékdaloknak és mondókáknak. Szöveggyűjteménye az ölbeli csecsemők játékaitól kezdve iperedésüket követő dalaikkal a párosító játékokig, az udvarlásig és egy hagyományos lakodalom részletes leírásáig – az értékes hagyományok továbbélését segíti elő.

A könyv nagyjelentőségű a hagyományörzés, népi művelődésünk számára. Emlékeztet, hogy a Daloló Szízetköz első kiadása milyen nagy segítséget nyújtott a művelődési munkához. Az eddig keresgélő, jó szándékú, de botladozó műsorok éltető új anyagot kaptak és ugrásszerűen megemelkedett a kulturális műsorok, versenyek, bemutatók színvonala. Kívánjuk, hogy ezt a gazdagodást, fejlődést segítse ez az új kiadás is és járuljon hozzá szép szízetközi tájunk hagyományainak megismertetéséhez, megőrzéséhez. (1995. 412 old.)

Dr. Timaffy László

Nyelvtörvény, név- és táblaháború Szlovákiában¹

Mindig különleges öröm, ha a szomszédos országokból érkezik posta. Különleges, mert az emberben kódolt félelmek vannak. Megkapja-e a megígért levelet? És a válasz megérkezik-e? Jó-e a cím? Jó-e így a cím? Hogy is írják most az ország nevét? És melyik nyelven?

Berényi József könyvében az 1990-ben elfogadott szlovákiai nyelvtörvény háttérét, megszületésének körülményeit tekinti át. A törvény az 1989-es csehszlovákiai „forradalom” nagy illúzióinak elvesztését jelentette. A jelen történéseit nyelvtörténeti és történelmi keretbe helyezi a szerző. Tanulságosak az 1990-ben végzett szociálpszichológiai (nemzetkarakterológiai) főlmérések, amelyek azt tükrözik, hogy miként vélekednek a szlovákok és a magyarok egymásról és önmagukról.

Sokszor emlegetjük, hogy nem tudunk eleget egymásról. E könyvből megismerhetjük a szlovák (és a magyar) nyelv

történetét, a nyelv-nemzet fogalmak fejlődését, értelmezését, és természetesen az 1990-es nyelvtörvény megszületésének pontos kronológiáját, sőt dokumentumait. A fényesnek nem tekinthető procedúra és „beiktatás” után a nyelvtörvény „munkába kezdett”. A következő jelenségek kísérték: a hivatalok egy része nem hajlandó bejegyezni a szlovák nyelvben nem használatos neveket – elkezdődött a „névháború”; a szlovákiai magyar történelmi helységnevek használatának tiltása (szervezet, vállalat, jogi személy, menetrend, statisztika, lexikon, sajtó stb.) a nyelvtörvényre épülő közigazgatási törvényben; a törvényi rendeletek sora folytatja, magyarítja, értelmezi, a mindennapi gyakorlatba viszi; a kétnyelvű táblák, feliratok felszámolása – ez elindította a „táblaháborút”.

Tehát a „név- és táblaháború” a nyelvtörvényt követő időszak jelensége. A szlovákiai magyar sajtóban nagy polémiát váltottak ki ezek a jelenségek. Túlkapásokról, nevetséges és elszomorító jelenségekről, érzelmekről és értelmetlen erőszakosságról, egy nyelv és beszélőinek „másodrendű” állampolgárá stülledéséről szólnak a dokumentumok. Ezeket gyűjtötte össze Zalabai Zsigmond. A könyvben a helységnevek sorsa (táblaháború), valamint a „nem ér a nevünk” (névháború) eseményeit olvashatjuk. Ezt zárja a függelék, a kis törvénytár magyarul és szlovákul. Mindkét kötet szociolingvisztikai illettségű nyelvpolitika, nyelvművelés. A nyelvészeket és a politikusokat arra figyelmezteti, hogy megfontolt, átgondolt nyelvpolitika és nyelvstratégiára szükséges.

Az 1995-re már kárpát-medenceivé szélesülő „nyelvháború” újabb hadüzenetekkel, pl. a szlovákiai oktatási törvénnyel folytatódik. Időközben a szlovákiai magyar sajtó is „gazdaságilag” lehetetlen helyzetbe került. Lehet, hogy az újabb gyűjtemények már csak a szóhagyományból állíthatók össze?

A két könyvet olvasva nyelvpolitikai, sőt nyelvgeopolitikai kérdések és felszólítások fogalmazódnak meg bennük. Vajon mire jó ez? Kinek használ mindez? Tudják-e a kirekesztők, az intoleránsak, hogy Európában és a világon már fegyveres konfliktusok robbantak ki hasonló nyelvháborúkból? Azt

¹ *Berényi József*: Nyelvországjárás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai. Fórum, Pozsony, 1994. – Mít ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból, 1990-1994. Összeállította: *Zalabai Zsigmond*. Kalligram, Pozsony, 1995.

hiszem, tudják. És vajon ismerik-e azt a szociálpszichológiai tételt, hogy jólét, így közös jövő csak pozitív életérzéssel, derűs jövőképpel teremthető? Amelyben nem jelentenek különös konfliktusokat a két-nyelvűség mindennapi esetei. Ezt nem tudják. Ehhez hosszabb távú stratégia kellene. Itt Kelet-Közép-Európában pedig csak három- és öt éves tervekben tudnak gondolkodni a jelen politikusai.

A nyelvtörvénnyel, a rendeletekkel a legtöbbet a két nép veszített. Közös hagyományainkból következően méltatlan ez az intolerancia, s az 1989-ben megindult nagy lehetőségek csúfos elpuskázása. Egyes politikusok, úgy látszik, képtelenek megérteni azt, hogy uralkodásuk, rövid távú „sikereik” mulandók, az utókor mérlegre teszi őket. Az országglakosok életébe való belegázolás pedig mindig reakciót vált ki. Hosszú távon úgysem az történik, amit egyesek erőszakkal akarnak.

Balázs Géza

NAGY GÉZA:

A magyarországi Bodrogköz földrajzi nevei

Az 1992-ben elkészült *Bodrogközi tájszótár* után újabb gazdag adattárral ajándékozta meg az érdeklődőket Nagy Géza, a néphagyományok egyik legtermékenyebb kutatója. A tavaly Notitia Hungariae emlékplakettel kitüntetett szerző szíves következetességgel dolgozza fel szülőföldjének etnográfiaját, új kötete is egyik alapműve lesz a helyismeretnek.

A könyv ajánlása Végh József nyelvész-professzornak szól, aki sok kitűnő önkéntes gyűjtőt indított el a népnyelv és a névtan kutatásában, s akinek nevéhez a modern megyei és járási névtárak sorozatának elindítása fűződik. Szaktanácsadóként ő bábáskodott Borsod-Abauj-Zemplén megyében is az 1970-es években szervezett gyűjtés körül; valóban méltó tehát, hogy a megyében elsőként kötetben megjelent gyűjtemény tisztelegjen előtte. Anyagi és szervezeti erő híján – sokak fáradozása ellenére – nem kerülhe-

tett még sor az élő földrajzi nevek gyűjtő-cédulákon rejtőzködő anyagának járásonkénti kötetben való közzétételére. Nagy Géza azonban a szerkesztésében készülő Bodrogközi Füzetek sorozatában a Pácini Kastélymúzeum baráti köre, kilenc községi önkormányzat s néhány más szponzor támogatásával módot talált arra, hogy a megye egyik természetes tájegységének általa összegyűjtött névkincsét közzétegye.

A trianoni országhatár által kettészelt kistáj helynevei most már elérhetőek a névtani vizsgálatok számára. 1987-ben a *Hajdú Mihály* szerkesztette Magyar Névtani Dolgozatok 76. füzeteként megjelent már *Szathmáry József*: Királyhelme (Kráľovský Chlmec) és környéke helynevei című 183 oldalas munkája a szlovákiai Felső-Bodrogköz 27 településének földrajzi neveivel. Érdekes vizsgálathoz kínál adatokat a Bodrogköznek ez a két helynévtára, bár némiképp eltérnek egymástól a szerzők szándékai. Szathmáry Józsefet a nyelvtudomány, a névtan szempontjai irányítják, Nagy Géza viszont elsősorban közművelődési, nevelő feladatot szán munkájának: a szülőföldhöz való ragaszkodás érzését kívánja erősíteni. Egyszerűsíti tehát a nyelvjárási sajátosságok jelölését, nem ad tipológiai elemzést. Szándéka pontosan feltárul kötete bevezetéséből, ahol kifejti gondolatait a néphagyomány jelentőségéről, szerepéről Györfly István tanításának szellemében.

A földrajzi nevek – amint arról e kötet olvasása közben ismét meggyőződhetünk – valóban közelebb visznek bennünket egy táj s annak népe megismeréséhez, igazán nagy tehát a honismereti jelentőségük. Ha Nagy Gézát követve e könyv nyomán gondolatban körbejárjuk a Bodrogköz magyarországi részét, huszonkét mai települést érintve magukból a nevek-ből ismerhetjük meg a táj földrajzi, természeti képét, gazdálkodásának jellemzőit, népének életmódját és folklóráját. Az ismeretterjesztő szerepet erősíti a szerző e csinos kiállítású kötetben térkép-vázlatok mellett néhány fénykép és rajz közlésével. Ezzel függ össze az is, hogy a kötet

fölepítése, szerkesztésmódja nem követi pontosan a hazai névtárak többségének kialakult gyakorlatát; a pusztai adattárnál többet kíván nyújtani. A községekről történeti vázlatokat olvashatunk, a helynevek önálló bevezetésekbe, szócikkbe rendeződnek, viszonylag bőségesek a kiegészítő információk. Ez az enciklopédikus közlés mód teszi alkalmassá Nagy Géza munkáját a forrásközlésen túlmutató hasznosításra, akár közvetlenül is az iskolai nevelésben vagy az önművelésben.

Lácacséke község *Kosáros* nevű dűlője kapcsán például megtudhatjuk, miként trágyázták a földet az ugaron legeltetett jószággal; egy a XVI. századig visszanyúló földjavítási eljárást őrzött meg a név. A karosi *Bombás* nevű szántóföld viszont egy 1944-es légcisatára emlékeztet. Sokszor monda fűződik az elnevezéshez (többek között a karcsai és semjéni *Órdöngős*, a karcsai *Pálhalál-ér*, a cigándi *Gyilkos-erdő* esetében). A karcsai *Hamurét* neve arra tanítja a mai olvasót, hogy a lecsapolt mocsárból a nád leégetése után lett kaszáló. A pácini *Nyilas* a jobbágyvilágban nyílhúzással való évenkénti területfelosztásra utal. A nagyrozvágyi *Bodolyó-major* egykori leégéséhez ma is élő szőlés fűződik: „Ég a Bodolyó, oda a sárga csikó!” A kirozvágyi *Csontoska* szántón valaha temetkezési hely lehetett. A lácacsékei *Akasztó-homokot* a megterhelt szekerek gyakori elakadásáról neveztek el, de a népi képzelet egy rossz útra tévedt ember felakasztását kapcsolta a dombhoz.

A szerző igyekszik elkerülni saját vélekedésének, feltételezéseinek közlését. Vagyis azt mondja el, amiről a mai adatközlők tájékoztatták. Tiszakarád névkinésében például ismeretlen eredetűnek minősíti a *Csikvermes*, *Nemestag*, *Tó széle*, *Felső-erdő*, *Alsó-erdő* neveket, holott saját tapasztalatából meg tudná magyarázni. A gyűjtemény igazolja azt a sokak által tapasztalt tény, hogy a mai (e kötet esetében az 1970-es 80-as évekből) adatközlők névismerete meglehetősen összeszűkült. Kevesebb információt tudnak elmondani a nevekről és a velük jelölt

helyekről, mint az előző nemzedék tagjai, s szűkebb az ismert nevek tartománya is. Tiszakarádon például az írott forrásokból ismert és e kötetben is felsorolt 156 név bizonyult ismeretlennek a mai községlakók körében. Nagy Géza azonban a Pesty Frigyes irányításával keletkezett múlt századi gyűjtemény, valamint régi térképek nevei alapján – legalább felsorolással – az emlékezetből kihullt elnevezéseket is közli. Információiba a régészeti eredmények is beépülnek.

A címszóként kiemelt köznyelvi névalakok írásmódjában bizonyos következetlenséget tapasztalunk, ami arra hívja föl a szakma figyelmét, hogy a földrajzi nevek elemeinek egybe, külön-, illetve kötőjeles írásának szabályozása és főként gyakorlata még mindig bizonytalan. (Például Kirozvágy anyagából: *Karcsa szög*, *Határszög*, *Szentpéteri tag*, *Kerekes-sziget*, *Felső rétrejáró*, *Gerece homok*, *Molnárhomok*, *Nemesdomb*, *Harasztos-alja*, *Borsóvíz megi*, *Sasómege*). A községi adattárakat összesített helynévmutató követi, amely megkönnyíti az anyagban való tájékozódást. Néhány Bodrogon túli településnek a folyó bal partjára eső határ része (pl. a sárospataki Alsó-határ, Bodrogolaszi, Sáradsadány) maradt csak ki a Bodrogköz névanyagának e gyűjteményéből, amely helynévirodalmunknak mindenképpen örömteli nyeresége.

Áldozatos és igen hasznos munkát végzett Nagy Géza a magyarországi Bodrogköz földrajzi neveinek összegyűjtésével és közreadásával. Ezt a könyvét is igen szívesen ajánlom nemcsak a Bodrogközben élőknek és az onnan elszármazottnak, hanem a helynevek minden kutatójának, a honismeret minden hívének a figyelmébe szerte az országban.

(*Bodrogközi füzetek* 6-8. Pácini 1994. 424 old.)

Kováts Dániel

Otthonunk, Dör

Szalay Béla nyugalmazott iskolaigazgató, a rábaközi falu monográfiájának szerzője 1953 óta él Dörben. Személyes tapasztalatai mellé községi jegyzőkönyvek

ből, levéltárakból és könyvtárakból gyűjtött anyagot, hogy az őskortól napjainkig megírhasa a település történetét.

A Rábaköz keleti részén, kedvező földrajzi környezetben, sík vidéken levő falu első emlékei a kőkorból valók, de régészeti leletek igazolják, hogy kelták, rómaiak, hunok és avarok éltek itt a honfoglaló magyarok előtt. II. Endre 1220-ban kiadott birtokadományozási oklevele említi először Dört, amelyet ekkor szabad királyi katonák, győri várjobbágyok laktak. A XIV. században kis- és középnemesek és egyházi birtokon dolgozó jobbágyok éltek a községben. Ekkortól vannak adatok a Sopron megye legrégebbi köznemesi családjai közé tartozó Döryekről. Dör ugyan nem volt hódoltsági terület, de a XVI-XVII. században sokszor szenvedett a török hadaktól. 1697-ben 60 katolikust és 57 lutheránust írtak össze a faluban.

A Nemes Dör és a polgári átalakulás című rész a XIX. század közepéig tárgyalja a telkek elaprózódását, a kézművesek számá-

nak rohamos növekedését (köztük a ma is aktív fazekasok megjelenését), tűzvészeket, járványokat, árvizeket és a település gyarapodását. 1850-ben már csaknem ezren laktak a faluban, amely újabb fejlődésnek indult a Győr-Sopron közötti vasút megépülte után 1876-tól. Szalay Béla részletesen ír a második világháborúig tartó időszak politikai, vallási, közéleti eseményeiről, a gazdasági életéről, művelődésről, sportról és egyesületekről, a második világháborús károkról, a földosztásról, a temelőségvetkezetről és a falu életének minden fontos mozzanatáról. Könyvét az 1994. év terveivel fejezte be.

Az irodalomjegyzékkel ellátott, fotókkal illusztrált munka külső borítóján színesben Dör címere és a faluról nemrég készült képeslap látható. Dör önkormányzatának megbízásából, a megyei önkormányzat támogatásával a győri Hazánk Könyvkiadó adta ki 1994-ben.

Tuba László

Karperec részlete Szarvasról (Horniyák László rajza)